

УДК 336.011

С.Я. Салига

доктор економічних наук, професор

В.О. Гнеушева

аспірант
Класичний приватний університет

ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ НЕСПОСТЕРЕЖЕНИХ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Проаналізовано існуючі концептуальні, теоретичні й методичні підходи щодо визначення неспостережених доходів від неоплатної домашньої праці. Запропоновано підхід до виконання розрахунків неспостережених доходів домогосподарств в Україні.

Ключові слова: домогосподарство, фінансові ресурси, неспостережені доходи, неоплатна праця домогосподарств.

I. Вступ

Сьогодні людина, яка зайнята домашньою працею, поступово визнається суспільством як активна частина сукупного працівника, а сама внутрішньодомогосподарська праця – як суспільно корисна.

Ще А. Сміт і Д. Рікардо, розробляючи трудову теорію вартості, включали творчу діяльність у додаткові витрати, що створюють вартість, а значна частина домашньої праці – самоосвіта, виховання й соціалізація дітей, спілкування – безсумнівно, може бути класифікована як творча праця.

Вперше ринкові концепції були застосовані до аналізу виробництва й розподілу на рівні домогосподарств Г. Беккером та іншими теоретиками людського капіталу в “новій теорії домогосподарств” [1].

Згідно з теорією нової економіки, домогосподарство як суб’єкт ринкової економіки виконує виробничі та відтворювальні функції відповідно до певного поділу праці. Домогосподарство не автономне і залежить від індустріальних суспільств, існуючи за законами ринку. Теорія нової економіки розглядає домогосподарство на зрізі взаємодії ряду ринків: ринку праці, споживчих товарів, виробничих товарів, фінансового ринку. А якісно-кількісні оцінки потреб домогосподарства необхідні внаслідок обмеженості їх ресурсів.

У концепції нової економіки домогосподарств розглядаються економічні види діяльності, які не одержують грошової оцінки, зокрема, домашня праця членів домогосподарств. Вихідним положенням розглянутої концепції є максимізація індивідуальної корисності членів домогосподарства. Причому індивідуальною корисністю може виступати і турбота про інших членів домогосподарств.

Таким чином, добробут кожного члена домогосподарства – це складова функції добробуту домогосподарства в цілому.

Особливості розвитку домашніх господарств у перехідній економіці, різноманіття їх функцій, зростання ролі в суспільному відтворенні дають змогу зробити висновок про те, що особливе місце в економічній діяльності домогосподарств займає неоплачувана праця (джерело неспостережених доходів) – праця, яка виробляє товари або послуги, але не винагороджується, і включає домашню працю, натуральне виробництво для власних потреб, а також безоплатне виробництво товарів і послуг для збуту на ринку.

II. Постановка завдання

Мета статті – розвиток теоретичних і методичних підходів щодо визначення неспостережених доходів домогосподарств від неоплачуваної домашньої праці.

III. Результати

За останні двадцять років був накопичений певний практичний досвід вимірювання неоплачуваної праці.

Так, у концептуальному напрямі відповідно до рекомендацій, прийнятих на Першій Всесвітній конференції з проблем жінок (Найробі, 1985), дві організації, що діють під егідою ООН, – Міжнародний дослідний інститут проблем підвищення кваліфікації жінок (INSTRAW) і Статистичне бюро при Секретаріаті ООН – координують роботу з узагальнення та перегляду методів обліку жіночої праці в національній статистиці і, зокрема, у системі національних рахунків. Рекомендації Конференції в Найробі визнали необхідною розробку окремих (або “супутникових”) рахунків, що в підсумку дало б змогу отримати вище значення ВВП через врахування оцінки неоплачуваної праці.

Метою подібних “супутникових рахунків” є кількісне оцінювання виробництва неоплачуваної продукції і послуг всередині домогосподарств, а також розробка показників, що дають змогу оцінити їх внесок у національний дохід.

Це пропонувалося зробити двома способами: беручи за одиницю виміру безпосередні витрати часу (як це робиться при обстеженні бюджетів часу) або оцінюючи у вартісній формі виробництво товарів та послуг.

З урахуванням того, що домашня праця різноманітна, основне питання полягає у виборі тієї, яка має бути врахована в статистиці. При вирішенні цієї проблеми як операціональний критерій найчастіше використовується “принцип третьої особи”, запропонований Маргарет Рейд. Її ідея полягала в тому, щоб розглядати як домашнє виробництво ту неоплачувану роботу, яка могла б бути виконана третьою особою за плату.

У теоретичному напрямі, починаючи з 1950-х рр. (і особливо в 1960-ті рр.), у рамках різних теоретичних напрямів економічної теорії зростаюча увага стала приділятися домогосподарству. Як уже зазначалося, у неокласичній економічній теорії (зокрема, у “новій економіці домогосподарства”), виробництво різних благ усередині домогосподарства розглядалося як спосіб зрозуміти існуючий гендерний поділ праці і ступінь участі чоловіків і жінок в оплачуванні зайнятості.

У рамках марксистської парадигми обговорення домашньої праці в 1970-ті рр. було сконцентровано на визначенні значення домашньої праці як засобу повсякденного відтворення робочої сили. Акцент було зроблено на дослідженні сутності домашньої роботи, її зв'язку з ринком, а також на аналізі владної “ієрархії”, що складається між сферами оплачуваної і неоплачуваної праці між чоловіками та жінками. У 1980-ті рр. розглядалися концепції експлуатації у сфері домашньої праці.

Ці підходи відіграли свою позитивну роль: завдяки їм зросло розуміння значущості домашньої роботи для економіки і необхідності розробки методів оцінювання внеску домашньої праці у виробництво і добробут.

Водночас тривають дискусії, що стосуються оцінювання домашнього виробництва та волонтерської роботи, а саме труднощі їх порівняння з ринковим виробництвом у зв'язку з тим, що мотиви, які лежать в основі діяльності, і умови праці в цих сферах мають істотні відмінності. Зокрема, оскільки домашня праця не відчуває тиску конкуренції, рівень продуктивності в ринковому секторі та в секторі домашніх господарств може значно відрізнятись один від одного. Крім

того, якість виробленої продукції і послуг, що надаються, також може різнитися (це стосується багатьох видів діяльності, включаючи виховання дітей, приготування їжі, послуги з догляду тощо) Аналогічні аргументи можна навести і щодо волонтерської роботи.

У плані методології досягнення стосувалися двох напрямів. По-перше, був підготовлений огляд методів збору інформації, що дає змогу більш точно визначати внесок різних видів неоплачуваної праці у створення ВВП. Другий напрям був пов'язаний з розробкою методик вимірювання вартості неоплачуваної праці. Основний акцент при цьому зроблено на оцінюванні домашньої праці. Було запропоновано відповідну методику її оцінювання через врахування факторів виробництва та методики оцінювання виробленої продукції. Дослідження бюджетів часу в різних країнах забезпечили емпіричну базу для розробки подібних методик. Емпіричні обстеження виявилися також корисними при аналізі реального змісту домашньої праці та динаміки розвитку домогосподарства.

Було запропоновано два основних підходи до оцінювання вартості домашньої праці. Перший спирається на умовне визначення вартості робочого часу (метод оцінювання факторів виробництва); другий – на умовне визначення ринкової вартості товарів і послуг, вироблених усередині домогосподарства (метод оцінювання виробленої продукції).

У цілому аналіз і оцінювання вартості домогосподарської праці дають фактичну основу для економічних досліджень домогосподарства, аналізу повних витрат усієї суспільної праці, що дає змогу по-новому визначати макроекономічні індикатори.

Крім того, визначення функцій неоплачуваної праці в періоди економічного спаду, зростання безробіття і зниження доходів домогосподарств дає змогу визначити, якою мірою інтенсифікація домашньої роботи компенсує втрати населення, зумовлені економічною кризою. У таких випадках падіння рівня реальних доходів необов'язково спричинює відповідне зниження рівня добробуту. Це залежить від того, якою мірою неоплачувана праця компенсує зниження купівельної спроможності членів домогосподарств.

Крім того, організація статистичного обліку неоплачуваної праці дала б змогу оцінити, хто і якою мірою сприяє підвищенню добробуту і розвитку суспільства. Подібний облік також допоміг би визначити, яких заходів необхідно вжити, щоб більш справедливо розподілити важкість і результати праці.

Розглядаючи проблему оцінювання неоплачуваної праці з позицій її соціальної значущості, слід зазначити, що найважливі-

ше завдання в цій галузі полягає в тому, щоб виміряти й оцінити добробут та визначити внесок індивідів і соціальних груп у його формування.

Наприклад, щоб розробити ефективну політику подолання бідності, необхідно розуміти, які фактори сприяють стратегіям вивізування бідного населення.

Крім того, вимірювання й оцінювання неоплаченої праці домогосподарств дає змогу корегувати існуючі методичні підходи до вимірювання добробуту та визначення внеску в його формування на рівні домогосподарства, групи й суспільства в цілому.

Оцінювати витрати часу на домашню працю треба виходячи з того, що домогосподарство економить матеріальні й фінансові ресурси, але збільшує витрати живої праці на домашні роботи.

Домогосподарства, виконуючи домашні роботи для себе, створюють додану вартість, яка в статистиці не враховується.

Пропонований методичний підхід вимірювання неспостережених фінансових ресурсів базується на аналізі існуючих підходів, а саме методу оцінювання факторів виробництва і методик, пов'язаних з оцінюванням виробленої продукції (товарів, послуг) у домогосподарствах.

Для методу оцінювання факторів виробництва основна проблема полягає у встановленні вартості робочого часу. Для цього на сучасному етапі було запропоновано три основні способи:

1. Метод повного заміщення, при якому передбачається, що всі види робіт, які виконуються всередині домогосподарства, передаються одному найманому працівнику. У цьому випадку вартість робочого часу визначається за величиною заробітної плати, виплаченої цьому працівникові.

2. Метод спеціалізованого заміщення, при якому за основу береться середня оплата праці спеціалізованих найманих працівників, які виконують різні види домашньої праці (наприклад, куховарка, прибиральниця, праля тощо).

3. Метод альтернативних витрат, при якому за основу береться той рівень заробітної плати, на яку змогла б розраховувати людина відповідно до своєї кваліфікації, якби вона вийшла на ринок праці (замість виконання домашньої роботи).

У кожного методу є свої переваги і недоліки. При використанні методу повного заміщення відбувається систематичне заниження вартості домашньої праці, оскільки за базовий береться рівень заробітної плати низької кваліфікації домашнього працівника. Більше того, мало ймовірно, що неспеціалізований домашній працівник зможе виконувати всю хатню роботу, якщо до неї не будуть залучені також і члени домогосподарства,

а це ще більше посилює тенденцію до заниження вартості часу. Метод спеціалізованого заміщення дає високі оцінки вартості часу, він більшою мірою відображає ринкову вартість домашнього виробництва. Серйозна практична проблема, пов'язана з використанням цього методу, полягає в необхідності вичленувати кожен вид діяльності окремо, що спричинює відповідні труднощі у порівнянні неоплачуваної та оплачуваної праці. Метод альтернативних витрат дає найширший діапазон оцінок залежно від рівня кваліфікації конкретної людини, зайнятої в домогосподарстві, і її альтернативної заробітної плати. Це, звичайно, може призводити до абсурдних результатів, коли, наприклад, їжа, приготована дипломованим лікарем, буде мати більшу вартісну оцінку, ніж та, яку приготував некваліфікований працівник, навіть якщо він готує краще.

При використанні методик, пов'язаних з оцінюванням виробленої продукції (товарів, послуг), потрібно умовно визначити вартість домашньої продукції і відняти від неї витрати виробництва. Проблема знову-таки полягає в тому, щоб визначити ринкові еквіваленти товарів і послуг, вироблених усередині домогосподарства, та визначити ціни на вихідні ресурси (працю або сировину), які не були куплені на ринку. Інша проблема пов'язана з тим, що при умовному визначенні "цін" не враховується різна якість вироблених благ. Емпірична реалізація цієї методики передбачає кропітку роботу з даними бюджетів часу, ставками погодинної оплати праці та цінами факторів виробництва і готової продукції. І хоча частина інформації може бути взята з переписів населення, більшу частину даних необхідно отримувати за допомогою спеціальних обстежень.

Метод оцінювання виробленої продукції є більш надійним для вимірювання добробуту, оскільки точніше виявляє зміни в його рівні. Разом з тим для вимірювання часу, необхідного для виконання домашньої роботи, необхідно використовувати методи оцінювання факторів виробництва. Ця проблема ще більше ускладнюється, якщо взяти до уваги культурні та соціальні відмінності. Неоплачувана робота та відпочинок в інших суспільствах сприймаються як неоплачувана робота.

Як уже зазначалося, оцінити значущість домашньої праці можна, зокрема, за даними обстеження бюджету часу. Так, російські вчені, досліджуючи бюджет часу робочих промисловості та будівництва м. Псков у 1997 та 1998 рр. в середньому на людину в годинах за тиждень дійшли висновку, що домашня праця становить 22% від загального часу, витраченого на працю, у робітників-чоловіків та 32% – у жінок [2].

За оцінками західних економістів, неоплачувана праця, якщо оцінювати її за встановленими рівнями заробітних плат, становить у світі до 16 трлн дол. США, або більше ніж 70% загального світового виробництва, оцінюваного сьогодні в розмірі 23 трлн дол. США [3].

Н.М. Рімашевська, І.Є. Калабіхіна та інші вважають, що основне домашнє навантаження лежить на жінках. Жіноча домашня праця триваліша за чоловічу більш ніж у три рази, а залученість у неї жінок є майже стовідсотковою. Позаринкова праця чоловіків менш тривала, при цьому кожен п'ятий звільнений від цієї праці. Так, за даними обстеження бюджету часу російськими вченими, розподіл часу на різні види праці в домогосподарстві при практично однаковій тривалості робочого дня, витрати часу на ведення домашнього господарства становлять 15,5% часу доби у жінок та 5,5% у чоловіків. Вільний час протягом робочого дня становить 5% у жінок і 10% у чоловіків [4–7].

Таким чином, для грошового оцінювання праці домогосподарки можуть застосовуватися різні показники: оплата аналогічних послуг у спеціалізованих підприємствах; оплата праці працівників спеціалізованих підприємств, які виконують аналогічні послуги; середня оплата праці по країні, регіону; мінімальна оплата праці. Так, наприклад, у випадку, якщо домогосподарка має певну спеціальність і кваліфікацію (документально підтверджену), але не працює (точніше не має заробітку) поза власним домашнім господарством, можливе оцінювання її праці на основі середніх або мінімальних ставок заробітної плати певної країни, регіону або галузі.

У багатьох розвинутих країнах світу домогосподарки мають соціальні виплати, заробітну плату по догляду за дитиною, право на відпустку і пенсію. В Європі та Америці підраховували, скільки коштує праця домогосподарки. Так, британські експерти в 2011 р. оцінили роботу однієї домогосподарки на 30 тис. фунтів стерлінгів на рік (це на кілька тисяч більше, ніж середня заробітна плата в Англії). Експерти з США вважають, що американські домогосподарки мають заробляти більше ніж 130 000 дол. на рік. Російські експерти підраховували, скільки повинна заробляти російська домогосподарка, – 650 000 рублів на рік.

Ми пропонуємо визначити неспостережені доходи домогосподарств на основі витрат часу членів домогосподарств та середньої заробітної плати в країні. Такий підхід враховує попередні здобутки у сфері оцінювання неоплатної праці та послуг, водночас він є досить простим і враховує альтернативну працю, усереднює різноманіття домашньої праці, дає змогу нехтувати масштабом виробництва, а також, виходячи з реальної оцінки вартості робочої сили в країні, визначити неспостережені доходи домогосподарств.

Оцінювання витрат праці на ведення домашнього господарства передбачає використання з цією метою бюджету часу населення. Доцільність цього визначається тим, що бюджет часу дає можливість кількісно виміряти витрати часу на різні види робіт, що дуже важливо для оцінювання витрат часу в грошовому еквіваленті.

Для розрахунку неоплаченої праці домогосподарств в Україні використано результати російських учених щодо бюджету часу домогосподарств (табл.).

Таблиця

Визначення неспостережених доходів від домашньої праці в Україні

Показники	Од. виміру	Чоловіки	Жінки	Разом
I варіант				
Час на домашню роботу	% від тривалості робочого часу	22	32	54
Час на домашню роботу	год	1,76	2,56	4,32
Середньомісячна заробітна плата в Україні (серпень 2012 р.)	грн	3073	3073	–
Неспостережені доходи за місяць	грн	676	983	1659
Неспостережені доходи за рік				19 908,0
II варіант				
Час на домашню роботу	% від тривалості доби	5,5	15,5	21
Час на домашню роботу	год	1,32	3,72	5,04
Середньомісячна заробітна плата в Україні (серпень 2012 р.)	грн	3073	3073	–
Неспостережені доходи за місяць	грн	507	1429	1936
Неспостережені доходи за рік				23 232,0

Таким чином, розрахунки показали, що неспостережені доходи одного домогосподарства від домашньої праці можуть становити від 1659,0 грн до 1936,0 грн за місяць. Враховуючи, що в Україні налічується 17,5 млн домогосподарств, сукупні неспостережені доходи за рік становлять 348 390,0 – 406 560,0 млн грн.

Неврахування праці домогосподарств у доходах і національному продукті маскує реальний стан речей в економіці. Відсутність оцінок у грошовому еквіваленті вартості робіт з ведення домашнього господарства значною мірою занижує реальну картину виробництва.

IV. Висновки

Таким чином, вимірювання неоплачуваної праці становить цілий ряд цілей:

- показати значущість цієї проблеми для суспільства;
- розробити систему показників, що дають змогу оцінити внесок неоплачуваної праці в добробут суспільства та відтворення людських ресурсів, а також створити інформаційну базу для обчислення ВВП і статистики зайнятості з урахуванням неоплачуваної праці;
- оцінити, наскільки рівномірно сукупний обсяг праці (як оплачуваної, так і неоплачуваної) розподілений на рівні домогосподарства і на рівні суспільства в цілому;
- одержати інформацію на мікро- та макrorівні про розподіл часу між оплачуваною працею, неоплачуваною працею і дозвіллям;
- оцінити неоплачувану працю, що є важливим при виявленні гендерної складової бюджету і дасть змогу показати, що бюджет зовсім не є нейтральним інструментом розподілу ресурсів домогосподарств;
- виміряти неоплачувану домашню працю; це має практичне значення, зокрема, цей аспект можна брати до уваги в ході судових процесів і при визначенні величини грошового відшкодування при розлученнях;
- використовувати показники витрат часу для аналізу довгострокових тенденцій у розподілі оплачуваної і неоплачуваної праці;

– вимірювати наявні фінансові ресурси домогосподарств;

Все вищеперелічене може забезпечити ефективну розробку заходів соціальної політики.

Список використаної літератури

1. Беккер Г. Экономика семьи и макроповедение / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 2. – С. 99–107.
2. Патрушев В.Д. Сравнительный анализ бюджетов времени рабочих в России, США и Финляндии / В.Д. Патрушев // Социологический журнал. – 2001. – № 4. – С. 128–134.
3. Гендерный глоссарий макроэкономических терминов. BRIDGE и GTZ/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gtz.de/gender_project.
4. Окно в русскую частную жизнь. Супружеские пары в 1996 г. / [Н. Рима-шевская, Д. Ванной, М. Малышева и др.]. – М. : Academia, 1999. – 272 с.
5. Барсукова С.Ю. Легенда о гендере: принципы распределения труда между супругами в современной городской семье / С.Ю. Барсукова, В.В. Радаев // Мир России. – 2000. – № 4. – С. 65–102.
6. Калабихина И.Е. Гендерные вопросы в конце XX века: фокус-групповое исследование в городской и сельской местности / И.Е. Калабихина. – М. : Акисфлат, 2004. – 274 с.
7. Караханова Т.М. Домашний труд и быт городских жителей: 1965–1998 гг. / Т.М. Караханова // Социологический журнал. – 1999. – № 3–4. – С. 110–115.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2012.

Салыга С.Я., Гнеушева В.А. Подходы относительно определения ненаблюдаемых доходов домохозяйств

В работе проведен анализ существующих концептуальных, теоретических и методических подходов относительно определения ненаблюдаемых доходов от неоплачиваемого домашнего труда, предложен подход и выполнен расчет ненаблюдаемых доходов домохозяйств в Украине.

Ключевые слова: домохозяйство, финансовые ресурсы, ненаблюдаемые доходы, неоплачиваемый труд домохозяйств.

Salyga S., Gneusheva V. Approaches to measuring of the unobserved households revenues

There has been carried out the analysis of existing conceptual, theoretical and methodological approaches of measurements of unobserved revenues from unpaid household work, the approach has been offered and the calculations of the unobserved households revenues in Ukraine have been done.

Key words: household, financial resources, unobserved revenues, unpaid households work.